

Eenzaamheid over de generaties heen? Eenzaamheid van kinderen na de scheiding van hun ouders

Leen Heylen¹, Inge Pasteels², Dimitri Mortelmans²

¹ Thomas More, ² Universiteit Antwerpen

Abstract

Binnen onze samenleving bestaat er nog een sterk taboe rond eenzaamheid. Echter, eenzaamheid kan iedereen overkomen. Levensloopgebeurtenissen, zoals een echtscheiding, spelen hierin vaak een cruciale rol. Recente analyses op basis van de data van “Scheiding in Vlaanderen” toonden al aan dat er een sterk verband is tussen echtscheiding en eenzaamheid. Over de ervaren eenzaamheid bij kinderen na echtscheiding is echter nog weinig geweten. In dit hoofdstuk gaan we na hoe eenzaamheid zich bij kinderen manifesteert na een scheiding. Welke kenmerken bepalen het risico op eenzaamheid bij kinderen en welke impact heeft de ervaren eenzaamheid bij ouders? We maken hiervoor gebruik van gegevens van 409 kinderen van gescheiden ouders tussen 10 en 17 jaar oud en hun ouders uit de dataset van “Scheiding in Vlaanderen”. Voor de analyse hanteren we structurele vergelijkingsmodellen.

1 INLEIDING

Eenzaamheid wordt vaak geassocieerd met de oude dag. Echter, verschillende studies toonden al aan dat eenzaamheid van alle leeftijden is en het verband tussen leeftijd en eenzaamheid niet lineair is. Het risico op eenzaamheid is gemiddeld het hoogst bij de oudste ouderen, maar ook onder de jong adolescenten

(Dykstra, 2011). Wanneer we vervolgens kijken naar het effect van scheiding op het sociale leven en eenzaamheid, toonden verscheidene studies de grote impact van een scheiding op het sociale leven van de betrokken volwassenen aan, maar ook op dat van hun kinderen.

Wat de eerste groep betreft, is het effect van scheiding op eenzaamheid bij volwassenen

recent in het kader van de studie Scheiding in Vlaanderen al onder de loep genomen (Jappens, Wijckmans, & Van Bavel, 2011; Pasteels, Heylen, & Mortelmans, 2014). Hieruit blijkt dat een scheiding het risico op eenzaamheid significant verhoogt, vooral wanneer men niet opnieuw samenwoont met een nieuwe partner. Onderzoek op Vlaams niveau naar het effect van scheiding op vriendschapsrelaties en eenzaamheid bij kinderen is echter nog beperkt (Bronselaeer, 2007). Bovendien is er weinig of niets geweten over het verband tussen beiden: wat betekent de eenzaamheid die ouders ervaren na een scheiding voor de mate van eenzaamheid bij hun kinderen?

In deze bijdrage gaan we na hoe eenzaamheid zich bij kinderen manifesteert na een scheiding en welke impact de ervaren eenzaamheid bij ouders mogelijk heeft. Stilstaan bij het ef-

fect van scheiding op gevoelens van eenzaamheid bij kinderen is niet onbelangrijk. Eenzaamheid is niet alleen een negatieve ervaring die gepaard gaat met sterke gevoelens van gemis, maar kan ook resulteren in een slechtere gezondheid, in mentale problemen, alcohol- en drugsmisbruik, ..., ook bij kinderen (Heylen, 2011; Samuelsson, 1997). Bovendien toonde een recente meta-analyse aan dat een zwakke sociale integratie, los van een ongezonde levensstijl, het morbiditeitsrisico bij volwassenen significant verhoogt (Holt-Lunstad, Smith, & Layton, 2010). Dit maakt van de aanpak en preventie van eenzaamheid een belangrijk thema, ook op beleidsniveau.

Inleidend schetsen we eerst het begrip eenzaamheid. Vervolgens staan we stil bij het verwachte effect van scheiding op eenzaamheid en dit zowel bij volwassenen als bij hun

Over het onderzoek Scheiding in Vlaanderen (SiV)

SiV-data zijn afkomstig van het onderzoek "Scheiding in Vlaanderen". In dit onderzoek werd via een interview informatie verzameld bij beide partners van eerste huwelijken die afgesloten zijn tussen 1971 en 2008 en intussen al dan niet ontbonden zijn. Ook een kind, een ouder en een eventuele nieuwe partner van deze personen werden indien mogelijk bevestigd. Zij kregen een schriftelijke vragenlijst of websurvey aangeboden. De gegevens zijn verzameld in de periode van september 2009 tot december 2010.

12.110 van alle 26.376 gecontacteerde personen konden bevestigd worden wat een totale respons van 46% oplevert voor deze multi-actorstudie over huwelijk en echtscheiding.

Gedetailleerde informatie over dit onderzoek en deze dataverzameling vindt u op www.scheidinginvlaanderen.be en in het boek: Mortelmans Dimitri, Pasteels Inge, Bracke Piet, Matthijs Koen, Van Bavel Jan, Van Peer Christine (2011) *Scheiding in Vlaanderen*. ISBN 978-90-334-8586-2 - Leuven: Acco, 355 p.

kinderen. We maken hier een onderscheid tussen directe effecten, namelijk die kenmerken van het sociale leven van kinderen die de directe bron van eenzaamheid vormen, en de indirecte effecten of die kenmerken eigen aan de echtscheiding die via hun effect op de directe bronnen van eenzaamheid het risico op eenzaamheid beïnvloeden. Op basis van deze informatie schetsen we in een volgende paragraaf het conceptueel model dat we in de analyses aan de hand van structurele vergelijkingsmodellen gaan toetsen op zijn empirische realiteitswaarde.

2 THEORETISCH KADER: EFFECT VAN SCHEIDING OP EENZAAMHEID

2.1 WAT IS EENZAAMHEID?

Eenzaamheid is een pijnlijke, negatieve ervaring die zijn oorsprong vindt in een gebrek dat we in onze sociale relaties ervaren. De Jong-Gierveld stelt dat eenzaamheid 'het subjectief ervaren van een onplezierig of ontoelaatbaar gemis aan (kwaliteit van) bepaalde sociale relaties' is (de Jong-Gierveld, 1984). In deze analyses bouwen we verder op het onderscheid dat in de literatuur wordt gemaakt tussen sociale en emotionele eenzaamheid. Sociale eenzaamheid verwijst naar het gemis in een bredere sociale relatiekring, de contacten met vrienden, familie en kennissen. Emotionele eenzaamheid manifesteert zich in een gemis aan een hechte, affectieve band met iemand (Weiss, 1973). Dit is vaak de rol van de partner. Niet elke persoon die zich sociaal eenzaam voelt, voelt zich ook op emotioneel vlak eenzaam en omgekeerd. Zowel de kwan-

titeit als de kwaliteit van de sociale relaties beschermen tegen sociale eenzaamheid. De kwantiteit heeft betrekking op het aantal contacten en het type contacten, vb. de contactfrequentie met vrienden of de densiteit van het netwerk. De kwaliteit van de sociale relaties verwijst naar de relationele inhoud van de sociale relaties (House, 1987; House, Unger-Son, & Landis, 1988). Een vaak gehanteerde operationalisering van de kwaliteit van sociale relaties is de mate van sociale steun of de tevredenheid met sociale relaties (Heylen, 2011).

Voor emotionele eenzaamheid is vooral een goede partnerrelatie belangrijk en bij afwezigheid hiervan, kwaliteitsvolle banden met anderen. Het algemene devies 'meer contacten, minder eenzaamheid' voor de aanpak van eenzaamheid gaat dus voor emotioneel eenzaam niet noodzakelijk op (Heylen, 2011). Immers, het hebben van veel contacten met vrienden, familie en kennissen betekent niet noodzakelijk dat men ook een hechte affectieve band heeft met iemand.

Hoewel eenzaamheid per definitie een individuele ervaring is, is het eveneens een maatschappelijk probleem dat het individu overstijgt (de Jong-Gierveld, 1984). Eenzaamheid bestaat niet op zichzelf maar vindt steeds plaats in een sociale situatie. Het bestaat niet buiten de anderen; contacten met anderen missen is de bron van eenzaamheid. Het is tevens geen willekeurig verschijnsel maar hangt samen met kenmerken eigen aan het individu en zijn omgeving. Niet iedereen loopt een even groot risico op eenzaamheid. Bovendien wordt eenzaamheid algemeen als

onwenselijk en veranderbaar gepercipieerd (de Jong-Gierveld, 1999; Tilsley, 2001). Uit onderzoek blijkt bovendien dat gevoelens van eenzaamheid verschillende negatieve gevolgen kunnen hebben. Zo is een slechte gezondheid niet alleen een risicofactor voor eenzaamheid maar kan het ook een gevolg zijn van eenzaamheid (Alpass & Neville, 2003; Cacioppo e.a., 2002; Fees, Martin, & Poon, 1999). Eenzaamheid gaat tevens gepaard met een hoger risico op depressie en andere psychische klachten, een hogere kans op alcohol- en drugsmisbruik en een hoger risico op zelfmoord (Holt-Lunstad e.a., 2010). Deze situatie wordt des te erger naarmate de gevoelens van eenzaamheid uitzichtloos lijken (Heylen, 2011).

2.2 RISICOFACTOREN VOOR EENZAAMHEID BIJ VOLWASSENEN: EFFECT VAN ECHTSCHIEDING

Eenzaamheid is geen willekeurig verschijnsel. Uit onderzoek weten we dat de partnerstatus en de gezinssamenstelling belangrijke verklarende factoren kunnen zijn. De partner vervult vaak de rol van vertrouwenspersoon waarmee men een hechte affectieve band heeft. Bij afwezigheid hiervan stijgt het risico op emotionele eenzaamheid. Bovendien heeft een partner ook een sociaal integrerende functie. Vele sociale activiteiten zijn immers “koppelgeoriënteerd”. Om die reden kan een partnerrelatie ook beschermen tegen sociale eenzaamheid (Kalmijn & Broese van Groenou, 2005).

Een echtscheiding is een sterk ingrijpende levensgebeurtenis. Echtscheiding betekent niet alleen het verlies van de partner en daar-

door ook een hoger risico op emotionele eenzaamheid maar vaak ook het verlies van vele sociale contacten: contact met de schoonfamilie of contact met vrienden van de partner. In die zin impliceert een echtscheiding sociale desintegratie. Anderzijds kan een scheiding ook een toename in bepaalde sociale contacten betekenen. Een scheiding kan een opportuniteit bieden om bepaalde contacten met vrienden en familie terug op te bouwen (Widmer, 2004).

Eerder onderzoek op de SIV-dataset toont aan dat niet zozeer de scheiding op zich dan wel de afwezigheid van een partner in de postmaritale periode het risico op emotionele eenzaamheid verhoogt. Wat sociale eenzaamheid betreft, bevestigt dit onderzoek de sociale desintegratiehypothese veeleer dan de bevrijdingshypothese. Pas wanneer gescheidenen terug herpartnerd zijn, is de mate van sociale eenzaamheid gelijk aan die van gehuwden en dit zowel voor mannen als vrouwen (Pasteels e.a., 2014).

Naast de partnerstatus, spelen ook andere achtergrondkenmerken een bepalende rol in het risico op eenzaamheid. Zo wordt leeftijd eveneens verwacht samen te hangen met het risico op eenzaamheid. Vaak wordt er dan vanuit gegaan hoe ouder, hoe hoger het risico op eenzaamheid. Recente analyses over 25 Europese landen wijzen echter op een curvilineair verband waarbij het hoogste risico zich situeert in de jongste en de oudste leeftijdsgroepen (Victor & Yang, 2012). Tussen mannen en vrouwen worden er eveneens verschillen verwacht. Waar mannen vooral kwetsbaar zouden zijn voor sociale eenzaamheid, wordt

er voor emotionele eenzaamheid een hoger risico bij vrouwen verwacht (Heylen, 2011). Vrouwen fungeren vaak als 'kinkeepers' (Arber, 2004), ze onderhouden hechte banden met familie en vrienden waardoor ze beter beschermd zijn tegen sociale eenzaamheid. Omwille van hun levensloop lopen ze echter een hoger risico op emotionele eenzaamheid: vrouwen zijn immers vaker verweduwd of alleenstaand na scheiding (Heylen, 2011).

Ook de gezondheidssituatie heeft een belangrijke impact op zowel sociale als emotionele eenzaamheid. De gezondheid heeft immers een grote impact op de mate waarin men kan deelnemen aan het sociale leven, welk op zijn beurt bepalend is voor het risico op sociale eenzaamheid (Heylen, 2011; Victor & Yang, 2012). We verwachten dan ook dat een zwakke gezondheid samengaat met een hoger risico op sociale eenzaamheid. Ook tussen emotionele eenzaamheid en gezondheid bestaat er een sterk verband (Heylen, 2011). Bij beide vormen van eenzaamheid rijst weliswaar de vraag wat oorzaak respectievelijk gevolg is. Een zwakke gezondheid kan tot meer eenzaamheid leiden, maar eenzaamheid kan ook in gezondheidsproblemen resulteren (Holt-Lunstad e.a., 2010). De socio-economische status tot slot is eveneens een belangrijke predictor van eenzaamheid. Een sterkere socio-economische status gaat gepaard met een lager risico op eenzaamheid (Heylen, 2011).

2.3 RISICOFACTOREN VOOR EENZAAMHEID BIJ KINDEREN, HET EFFECT VAN SCHEIDING

De directe bron van eenzaamheid is het ervaren tekort in de kwantiteit of de kwaliteit van sociale relaties. Dit geldt ook voor kinderen.

Conflicten binnen hun vriendschapsrelaties verhogen het risico op eenzaamheid (Goswami, 2012). Wat het effect van scheiding op de sociale relaties van kinderen betreft, kan een onderscheid gemaakt worden tussen het substitiemodel en het continuïteitsmodel (Bronselaer, 2007). Het eerste model stelt dat na scheiding vriendschappen voor kinderen compenseren voor het negatieve effect die de scheiding had op de relatie ouder-kind. Het tweede model, het continuïteitsmodel, stelt dat wanneer de relatie tussen ouder en kind beschadigd is, deze beschadigde relatie tussen ouder en kind na scheiding zich doortrekt in de eigen vriendschapsrelaties en dus ook de vriendschapsrelaties negatief beïnvloedt (Bronselaer, 2007). Noack e.a. (2001) wijzen er op dat vooral de kwaliteit van de relatie met de ouders en de aan- of afwezigheden van conflicten na scheiding in dit proces een rol speelt. Afhankelijk van het substitutie- dan wel het continuïteitsmodel kan dit een versterkend dan wel een verzwakkend effect hebben op vriendschapsrelaties en dus ook op eenzaamheid. We verwachten dat de kwaliteit van de ouder – kindrelatie in de context van de echtscheiding bepalend is voor de vriendschapsrelaties van het kind en dus ook voor het risico op eenzaamheid bij kinderen. Die kwaliteit van de ouder-kindrelatie hangt dan weer af van andere specifieke kenmerken eigen de echtscheiding.

Een factor die mogelijk de kwaliteit van de ouder-kindrelatie bepaalt is de woonsituatie van het kind: gaat het om een residentiële of niet-residentiële ouder? De band met een niet-inwonende ouder is vaak minder sterk (Bronselaer, 2007; Sodermans, Vanassche, &

Matthijs, 2011). Dit betekent enerzijds dat we kunnen verwachten dat de kwaliteit van de ouder – kindrelatie lager is wanneer het om een niet-residentiële ouder gaat. Anderzijds, wanneer het om wel om een inwonende ouder gaat maar de kwaliteit van de ouder-kindrelatie slecht is, is dit laatste mogelijk doorslaggevend. Afhankelijk van het substitutie- dan wel continuïteitsmodel impliceert dit een versterkend dan wel verzwakkend effect op de vriendschapsrelaties en het risico op eenzaamheid bij kinderen. Immers, wanneer de ouder inwonend is en de kwaliteit van de relatie slecht, betekent dit dus in het substitutiemodel dat kinderen net een sterker sociaal netwerk hebben. Omgekeerd en in lijn met het continuïteitsmodel, betekent een inwonende ouder en een slechte ouder-kindrelatie dat hun sociale netwerk negatief beïnvloed wordt.

Eveneens van belang is of de ouder een nieuwe relatie heeft. Een stiefouder kan mogelijk conflicten tussen ouders en kinderen aanwakkeren, wat, overeenkomstig het substitutiemodel, kinderen kan aanzetten om nieuwe vriendschappen aan te gaan of de banden met hun vrienden te versterken (Noack, Krettek, & Walper, 2001; Sodermans e.a., 2011). Wanneer we echter uitgaan van het continuïteitsmodel, verwachten we een versterkend negatief effect op het sociale leven van het kind en dus een hoger risico op eenzaamheid.

Ook de duur sinds de scheiding kan een belangrijke verklarende factor zijn. Kort na de scheiding zou het effect op de vriendschapsrelaties negatief zijn: kinderen zouden het moeilijker hebben om vriendschapsrelaties aan te

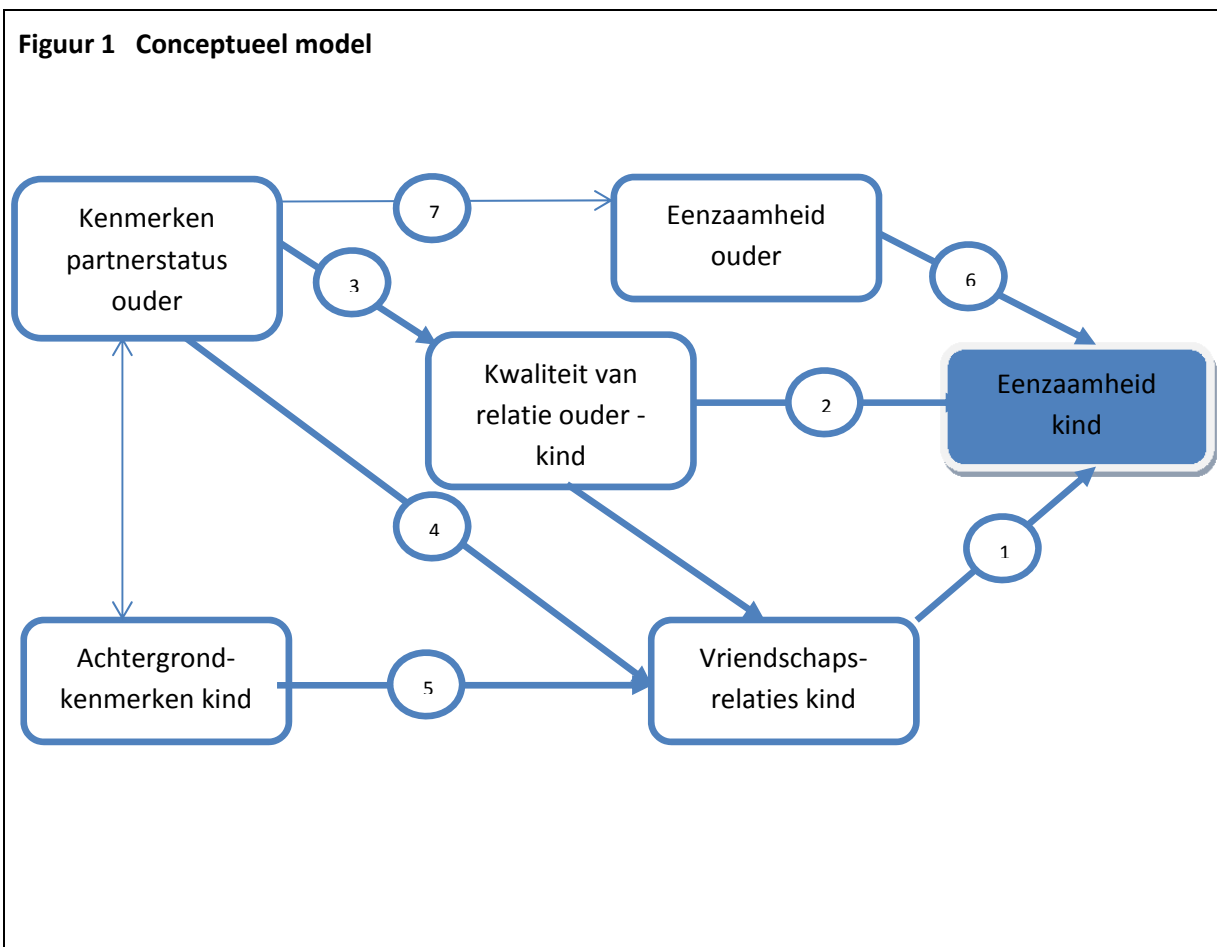
lijk een rol via rhouden. Echter, na enige tijd tijd zou dit negatieve effect verdwijnen en mogelijk, in lijn met het substitutiemodel, zelfs een positief effect worden (Bronselae, 2007). We verwachten dus dat hoe langer de echtscheiding achter de rug is, hoe lager het risico op eenzaamheid is.

Andere relevante achtergrondkenmerken die bepalend zijn voor vriendschapsrelaties van kinderen, en dus het risico op eenzaamheid, zijn de eigen leeftijd en het eigen geslacht. Uit een studie naar relaties met leeftijdsgenoten onder Duitse 10 tot 20-jarige adolescenten bleek dat de kwaliteit van vriendschapsrelaties hoger ligt bij meisjes dan bij jongens. Jongens kennen ook vaker conflicten. Leeftijd zou bovendien ook een positief effect hebben op het aantal duurzame vriendschapsbanden (Noack e.a., 2001). Bovendien blijken vooral kinderen op de lage school het moeilijk te hebben zich sociaal aan te passen na een scheiding (Bronselae, 2007). Deze socio-demografische kenmerken worden verwacht een indirect effect uit te oefenen op eenzaamheid, via de ervaren sociale relaties van kinderen: meisjes zouden een lager risico kennen op eenzaamheid dan jongens en jongere kinderen zouden net een hoger risico kennen op eenzaamheid.

2.4 RELATIE TUSSEN EENZAAMHEID VAN OUDERS EN KINDEREN: NAAR EEN CONCEPTUEEL MODEL

Wat het effect van echtscheiding op eenzaamheid bij kinderen en de verhouding tussen de ervaren eenzaamheid bij hun ouders en de eigen eenzaamheid betreft, kunnen we op basis van bovenstaand literatuuroverzicht twee scenario's onderscheiden. In beide sce-

Figuur 1 Conceptueel model

nario's kunnen we zowel directe als indirecte effecten onderscheiden. Figuur 1 geeft een overzicht van het conceptueel model dat we in een volgende stap gaan toetsen op zijn empirische realiteitswaarde.

In de eerste plaats verwachten we dat goede vriendschapsrelaties (1) het risico op eenzaamheid bij kinderen verlagen. Daarnaast verwachten we dat ook de kwaliteit van de ouder-kindrelatie (2) bepalend is. Een goede kwaliteit zou het risico op eenzaamheid bij kinderen verlagen. Dit effect zou zich vooral manifesteren via de vriendschapsrelaties van kinderen. Een eerste scenario vertrekt vanuit het substitutiemodel dat stelt dat de scheiding ervoor zorgt dat kinderen meer investeren in

hun vriendschapsrelaties ter compensatie van de negatieve gebeurtenis van de scheiding. Vooral in het geval van een slechte relatie tussen ouder en kind zou dit het geval zijn. Het tweede scenario, in lijn met het continuïteitsmodel, gaat ervan uit dat het negatieve effect van scheiding ook de vriendschapsrelaties van kinderen negatief beïnvloedt en dus het risico op eenzaamheid verhoogt. Hoe slechter de kwaliteit van de ouder – kindrelatie, hoe sterker dit negatieve effect zich doorzet. De kwaliteit van deze relatie wordt dus verwacht een belangrijke bepalende rol te spelen op de vriendschapsrelaties en dus op het risico op eenzaamheid.

Kenmerken die de kwaliteit van de ouder-kindrelatie na echtscheiding mee bepalen, en dus het risico op eenzaamheid bij kinderen kunnen beïnvloeden, zijn de partnerstatus van de ouder, de leefsituatie van de ouder ten opzichte van het kind en de duur sinds scheiding. Deze vatten we in het conceptueel model onder de noemer kenmerken van de partnerrelatie van de ouder (3). Partnerstatus van de ouder en duur sinds scheiding worden bovendien verwacht ook een direct effect uit te oefenen op het sociale leven van het kind. Wat de leefsituatie van de ouder onder beschouwing ten opzichte van het kind betreft, nemen we geen direct effect op. We voegen deze variabele enkel toe om na te gaan hoe eenzaamheid van kinderen via de ouder-kindrelatie vorm krijgt voor residentiële versus niet-residentiële ouders (4). We onderscheiden vervolgens de achtergrondkenmerken (5) van de kinderen. We verwachten een direct effect van de leeftijd en het geslacht van het kind op zijn/haar vriendschapsrelaties. In deze bijdrage willen we eveneens nagaan hoe het risico op eenzaamheid bij de gescheiden ouder (6) zich verhoudt tot het risico op eenzaamheid bij kinderen. Wordt sociale en/of emotionele eenzaamheid bij ouders na scheiding overgedragen op de eigen kinderen? Tot slot nemen we de kenmerken van de partnerrelatie als verklarende factoren voor het risico op eenzaamheid van gescheiden ouders op (7). Immers, mogelijk is er hier een indirect effect van partnerstatus op eenzaamheid bij kinderen via de ervaren eenzaamheid bij ouders.

3 DATA EN METHODOLOGIE

3.1 DATA

In deze bijdrage gebruiken we data uit het project “Scheiding in Vlaanderen” die via wegen representatief werd gemaakt naar huwelijks- en scheidingsjaar. In deze studie werden in 2009 en 2010 ex-partners maar ook hun kinderen via een persoonlijk interview bevroegd. De subsample die we selecteerden, betreft 409 kinderen van gescheiden ouders. De kinderen zijn tussen 10 en 17 jaar. Van elk kind hebben we informatie van minstens 1 ouder. Indien beide ouders bevroegd werden, selecteerden we at random 1 ouder waarvan de informatie gebruikt werd in deze analyse. De dataset bevat 275 gescheiden moeders en 134 gescheiden vaders.

De vragenlijst voor volwassenen bevat de eenzaamheidsschaal van de Jong-Gierveld (de Jong-Gierveld & Van Tilburg, 2006). Aan de hand van zes items worden gevoelens van sociale en emotionele eenzaamheid gemeten. Drie items verwijzen naar sociale eenzaamheid; drie items naar emotionele eenzaamheid (zie appendix, tabel 1). Op basis hiervan wordt voor beide types eenzaamheid een score berekend. 0 staat voor geen gevoelens van sociale of emotionele eenzaamheid; 3 voor sterke gevoelens van sociale of emotionele eenzaamheid. De betrouwbaarheid van beide schalen binnen de geselecteerde populatie van kinderen tussen 10 en 17 jaar van gescheiden ouders is goed. Voor sociale eenzaamheid is alpha gelijk aan 0.811; voor emotionele eenzaamheid is deze 0.8271 (Pasteels e.a., 2014).

Eenzaamheid bij kinderen wordt berekend aan de hand van de “peers” subschaal van Louvain Loneliness scale for Children and Adolescence (LLCA-peers-schaal) (Goossens & Marcoen, 1999). Deze schaal meet eenzaamheid ten opzichte van de vriendschapsrelaties (zie appendix tabel 2). De respondenten konden antwoorden met dikwijls, soms, zelden of nooit. Uit een confirmatorische factoranalyse op deze schaal kunnen we afleiden dat de schaal een goede fit heeft (RMSEA = 0,050) en een hoge betrouwbaarheid ($\alpha=0,912$). De scores op de schaal variëren van 12 tot 48. Hoe hoger men scoort op deze schaal, hoe sterker het gevoel van eenzaamheid is.

Als indicatoren van de vriendschapsrelaties van kinderen nemen we het gerapporteerde aantal vrienden op in de analyses alsook het antwoord op de vraag of ze een beste vriend hebben. Deze beide indicatoren geven zowel de kwantiteit van de sociale relaties weer als het hebben van minstens één kwalitatieve band met iemand. Beide indicatoren zijn, onafhankelijk van elkaar, bepalend voor het risico op eenzaamheid. Een groot aantal vrienden verhoogt wel de kans op het hebben van een goede vriend (Heylen, 2011).

Als achtergrondkenmerken van de kinderen selecteren we gender en leeftijd. Leeftijd in verstreken jaren wordt opgenomen als een continue variabele gaande van 10 tot 17 jaar. De kwaliteit van de relatie tussen ouder en kind bekijken we vanuit het perspectief van het kind. Het gaat om een subjectieve inschatting gemeten aan de hand van de vraag: “Hoe goed of hoe slecht is jouw relatie met je [moeder/vader]?” Kinderen konden hierop

antwoorden op een vijfpunten schaal met als antwoordmogelijkheden: ‘zeer slecht’, ‘slecht’, ‘niet slecht, niet goed’, ‘goed’ of ‘zeer goed’.

Als achtergrondkenmerken van de ouders nemen we de partnerstatus op. We onderscheiden ouders met en zonder een nieuwe partner. De categorieën “inwonende nieuwe partner” en “LAT-relatie” voegen we samen omwille van de kleine steekproefomvang voor de afzonderlijke groepen. Verder nemen we in de analyses ook op of het gaat om een residentiële of niet-residentiële ouder. Wanneer de ‘at random’ toegewezen ouder in de dataset de ouder is waar men de meerderheid van de tijd dan wel in co-ouderschap bij woont, krijgt deze variabele de waarde 1. In het andere geval de waarde 0. De duur sinds scheiding nemen we eveneens op.

3.2 METHODOLOGIE

Voor de analyses maken we gebruik van beschrijvende analyses en structurele vergelijkingsmodellen. Deze laatste methode laat toe een theoretisch model in zijn geheel te toetsen aan de empirie: in welke mate stemt het theoretische, conceptuele model overeen met de data? Algemeen kunnen twee delen onderscheiden worden in een structureel vergelijkingsmodel. Het meetmodel (1) bepaalt de relaties tussen de geobserveerde, manifeste en de latente variabelen, de mate waarin elke geobserveerde indicator bepaald wordt door de latente factor (=confirmatorische factoranalyse). Een tweede element is het structurele model (2) waarin de relaties tussen de verschillende variabelen bepaald worden: welke

variabelen beïnvloeden veranderingen in de waarden van andere variabelen (Byrne, 1998)?

Een belangrijk kenmerk van de te analyseren dataset is het grote aandeel ordinale variabelen. Het gebruik van ordinale variabelen in een structureel vergelijkingsmodel vraagt om specifieke schattingsmethoden die in staat zijn met dit ordinale karakter om te gaan. Hiervoor gebruiken we de 'weighted least squares'-methode (WLS) (Brown, 2006). WLS corrigeert aan de hand van een asymptotische covariantiematrix voor scheefheid binnen de verdeling. De Weighted Least Squares – methode resulteert in een model met gestandaardiseerde parameters. Schaalinformatie wordt uit de parameters verwijderd, wat de vergelijking tussen de verschillende parameters onderling mogelijk maakt.

4 RESULTATEN

4.1 BESCHRIJVENDE ANALYSES: EENZAAMHEID BIJ KINDEREN NA SCHEIDING

De gemiddelde score op de eenzaamheidschaal voor kinderen van gescheiden ouders tussen 10 en 17 jaar oud is 17 (minimumscore = 12; maximumscore=45). De mediaan is score 15 en de modus 12. Wanneer we de correlatie bekijken tussen de ervaren eenzaamheid van de ouders in de dataset en van hun kinderen na scheiding, dan zien we zowel voor sociale als emotionele eenzaamheid een significante samenhang. Hoe sterker de ouder zich sociaal eenzaam voelt, hoe sterker ook zijn / haar kind zich eenzaam voelt ($r=0,12$; $p<0,05$). Ook voor emotionele eenzaamheid zien we dat

hogere gevoelens van emotionele eenzaamheid bij de ouders samengaan met een hoger risico op eenzaamheid bij de kinderen ($r=0,11$; $p<0,05$).

Wat de vriendschapsrelaties betreft, zien we een significante samenhang tussen het aantal vrienden dat kinderen aangeven en het risico op eenzaamheid ($r= -0,20$; $p<0,01$): hoe hoger het aantal vrienden, hoe lager de gevoelens van eenzaamheid. Het al dan niet hebben van een beste vriend of vriendin hangt op bivaariaat niveau ook samen met eenzaamheid bij kinderen: kinderen met een beste vriend / vriendin voelen zich significant minder vaak eenzaam ($r = -0,15$, $p<0,01$). De kwaliteit van de relatie ouder-kind hangt niet significant samen met gevoelens van eenzaamheid bij kinderen.

De vraag is of deze verbanden overeind blijven wanneer we ook andere kenmerken van het kind en de ouder toevoegen en alle onderlinge verwachte verbanden toetsen. In de volgende paragrafen beschrijven we de resultaten van dergelijk multivariaat verklingsmodel.

4.2 RISICOFACTOREN VOOR EENZAAMHEID BIJ KINDEREN NA SCHEIDING, MULTIVARIAAT GETOETST

We toetsen het conceptuele model zoals geformuleerd in figuur 1 met eenzaamheid bij kinderen als finale uitkomstvariabele om na te gaan of de geformuleerde hypothesen opgaan. Het model betreft 323 respondenten voor wie alle info voor alle opgenomen variabelen gekend is.

Tabel 1 Gestandaardiseerde padcoëfficiënten, structureel vergelijkingsmodel, methode WLS(N=323)

	Eenzaamheid kinderen	Beste vriend (ref. nee)	Aantal vrienden	Kwaliteit relatie ouder kind (zr slecht – zr goed)	Sociale eenzaamheid	Emotionele eenzaamheid
Eenzaamheid ouder	0.11*					
Vriendschapsrelaties kinderen	-0.01					
	-0.69**					
Kwaliteit relatie	-0.18**	0.02	-0.05			
	-0.15**					
Kenmerken partnerstatus ouder		-0.02	0.05	-0.29**	0.32**	0.58**
				0.33**		
		0.00	-0.44**	0.03	0.24**	0.03
Achtergrondkenmerken kinderen		-0.42**	-0.32**	-0.06		
		0.15**	-0.10*	-0.25**		

Model fit: Chi²=261,48 df=118 p<0,0001; RMSEA = 0.083 ; CFI=1.00; SRMR=0.17; GFI=1.00
 Significantieniveau: * p<0,05 **p<0,01

Tabel 2 Direct, indirecte en totale effect op gevoelens van eenzaamheid bij kinderen

		Direct effect	Indirect effect	Totaal effect
Eenzaamheid ouder	Sociale eenzaamheid	0.11**		0.11*
	Emotionele eenzaamheid	0.01		0.01
Vriendschapsrelaties kinderen	Beste vriend (<i>ref. nee</i>)	-0.69**		-0.69**
	Aantal vrienden	-0.18**		-0.18**
Kwaliteit relatie	Zeer slecht – zeer goed	-0.15**	-0.01	-0.16*
Kenmerken partnerstatus ouder	Geen partner (<i>ref. partnerrelatie</i>)		0.05	0.05
	Inwonend (<i>ref. niet inwonend</i>)		-0.05	-0.05
	Duur sinds scheiding		0.10**	0.10**
Achtergrondkenmerken kinderen	Gender kind (<i>ref. jongen</i>)		0.34**	0.34**
	Leeftijd kind		-0.05	-0.05

Significantieniveau: * $p < 0,05$ ** $p < 0,01$

Bron: Scheiding in Vlaanderen, 2009-10

De pseudo R^2 voor de centrale afhankelijke variabele, nl. eenzaamheid bij kinderen, is met 0,58 hoog.

Tabel 1 geeft de gestandaardiseerde padcoëfficiënten van het model weer. In de kolommen vinden we de afhankelijke variabelen, in de rijen de verklarende variabelen. Sommige variabelen zijn zowel afhankelijk als verklarend in het model.

Wanneer we de resultaten bekijken, zien we in de eerste plaats dat de belangrijkste determinanten van eenzaamheid bij kinderen zoals verwacht de vriendschapsrelaties zelf zijn. Kinderen die een beste vriend of vriendin hebben, voelen zich significant minder vaak eenzaam. Ook het aantal vrienden is bepalend: een hoger aantal vrienden betekent een lager risico op eenzaamheid binnen de groep van kinderen van gescheiden ouders. De kwaliteit van de ouder-kindrelatie hangt eveneens significant samen met het risico op eenzaam-

heid: hoe beter de relatie ouder-kind, hoe lager het risico op eenzaamheid.

Naar eenzaamheidsgevoelens van de ouder, zien we, onder controle van de kenmerken van de vriendschapsrelaties, dat sociale eenzaamheid bij de ouder significant samenhangt met eenzaamheid bij kinderen. Gescheiden ouders die zich sociaal eenzaam voelen zullen ook vaker kinderen hebben die zich eenzaam voelen, ongeacht de kwaliteit en de kwantiteit van de vriendschapsrelaties van de kinderen en de kwaliteit van de ouder – kindrelatie. Dit geldt niet voor emotionele eenzaamheid.

Wat de achtergrondkenmerken van de kinderen betreft, zien we dat zowel het gender als de leeftijd van het kind een significant effect uitoefenen. Meisjes voelen zich significant vaker eenzaam dan jongens. We zien dat meisjes gemiddeld minder vrienden hebben dan jongens; ze hebben ook minder vaak een beste vriend of vriendin. Oudere kinderen (binnen leeftijdsrange van 10 tot 17 jaar) heb-

ben gemiddeld een kleiner aantal vrienden. De kwaliteit van de relatie tussen ouders en kinderen is ook minder sterk bij de oudere kinderen. Wel hebben oudere kinderen vaker een beste vriend of vriendin. Dit maakt dat het negatieve effect enigszins getemperd wordt door het andere indirecte effect van een beste vriend hebben die in de andere richting loopt. In zijn totaliteit is er geen verband tussen leeftijd en zich eenzaam voelen (zie tabel 2).

Kenmerken van de partnerstatus van de ouder zijn eveneens indirect significant bepalend voor het risico op eenzaamheid na scheiding. Wanneer de ouder een nieuwe partner heeft, is de kwaliteit van de relatie ouder-kind significant beter. Bovendien zien we dat gescheiden ouders zonder nieuwe partner zich significant vaker sociaal en emotioneel eenzaam voelen.

Wanneer we naar de leefsituatie van de ouder ten opzichte van het kind kijken, zien we dat bij een inwonende ouder de kwaliteit van de relatie ouder-kind significant beter is, wat op zijn beurt beschermt tegen eenzaamheid. In zijn totaliteit zien we dan ook dat hoe beter de band tussen ouder en kind is, hoe minder vaak het kind zich eenzaam voelt.

Een laatste kenmerk van de partnerrelatie dat we in beschouwing nemen is de duur sinds scheiding. Het aantal vrienden hangt negatief samen met de duur sinds scheiding: onder controle van de achtergrondkenmerken van het kind, de leefsituatie van de ouder ten opzichte van het kind en de partnerstatus van de ouder, zien we dat hoe minder lang de scheiding achter de rug is, hoe meer vrienden er zijn.

5 DISCUSSIE

Wanneer we de resultaten terugkoppelen naar de hypothesen die we formuleerden, bevestigen onze analyses in de eerste plaats de definitie van eenzaamheid. Namelijk: eenzaamheid vloeit voort uit een ervaren tekort in de kwaliteit of kwantiteit van onze sociale relaties, ook bij kinderen. Kinderen die zeggen geen beste vriend of vriendin te hebben of gemiddeld gezien een kleiner aantal vrienden hebben, voelen zich vaker eenzaam.

Onze hoofddoelstelling situeerde zich echter in de vraag welke kenmerken na scheiding bepalend zijn voor de ervaren eenzaamheid bij kinderen en welke rol eenzaamheidsgevoelens van de ouder hier mogelijk in spelen. Voorgaand onderzoek leerde immers dat het risico op eenzaamheid bij volwassenen die niet herpartneren na scheiding significant hoger is, zowel voor sociale als emotionele eenzaamheid (Jappens e.a., 2011; Pasteels e.a., 2014).

In de eerste plaats keken we hier naar het effect van de kwaliteit van de ouder-kindrelatie op eenzaamheid bij kinderen, direct, maar ook indirect, via de vriendschapsrelaties. We vinden dat de kwaliteit van de relatie ouder-kind, bepalend is voor het risico op eenzaamheid. Bij een goede relatie tussen ouder en kind is het risico op eenzaamheid bij kinderen, in lijn met het continuïteitsmodel, kleiner. Van belang hierbij om mee te geven is dat dit effect zich niet via de vriendschapsrelaties manifesteert, maar een direct effect is. Los van het aantal vrienden en het hebben van een beste vriend of vriendin, maakt een

slechtere kwaliteit van de relatie tussen ouder en kind kinderen kwetsbaar voor eenzaamheid.

Daarnaast gingen we na welk effect de ervaren eenzaamheid bij de ouder heeft op de ervaren eenzaamheid bij kinderen en welke kenmerken van de ouder op die manier mogelijk indirect eveneens bepalend zijn voor het risico op eenzaamheid bij kinderen. De multivariate analyses tonen aan dat sociale eenzaamheid bij de ouder significant samenhangt met een hoger risico op eenzaamheid bij kinderen. Van belang is dat dit effect van eenzaamheid bij de ouder blijft bestaan onder controle van de eigen vriendschapsrelaties van het kind en de kwaliteit van de relatie tussen ouder en kind. Hoewel we de pijn hier trokken van de ervaren eenzaamheid van de ouder naar de ervaren eenzaamheid bij het kind, kan deze natuurlijk ook in de andere richting lopen. Het antwoord op de vraag wat oorzaak en gevolg is kunnen we aan de hand van deze cross-sectionele data niet geven.

Naast de directe effecten op ervaren eenzaamheid bij kinderen, toetsten we ook welke kenmerken eigen aan de scheiding en achtergrondkenmerken van het kind indirect samenhangen met een hoger risico op eenzaamheid bij kinderen. Dit kan zowel via de vriendschapsrelaties van kinderen lopen, maar ook via de eenzaamheid van de ouder; beide oefenen een significant effect uit op de ervaren eenzaamheid bij kinderen. Uit de structurele vergelijkingsmodellen leren we dat zowel de periode sinds de scheiding en de partnerstatus van de ouder indirect een significant effect uitoefenen op eenzaamheid bij kinderen.

Wat de duur sinds de scheiding betreft, zien we dat hoe langer de scheiding achter de rug is, hoe kleiner het aantal vrienden, in tegenstelling tot de hypothese.

De partnerstatus van de ouder speelt hoofdzakelijk een rol via de ervaren eenzaamheid bij de ouder. Gescheiden ouders met een nieuwe partner voelen zich, in lijn met de hypothese, significant minder vaak eenzaam. Een lager risico op eenzaamheid gaat op zijn beurt samen met een lager risico op eenzaamheid bij de kinderen.

Naar de achtergrondkenmerken van kinderen tot slot is vooral gender bepalend voor het sociale leven van kinderen en dus ook het risico op eenzaamheid. Jongens uit gescheiden gezinnen hebben gemiddeld gezien een hoger aantal vrienden dan meisjes. Meisjes hebben in tegenstelling met de hypothese ook minder vaker een beste vriend of vriendin. Binnen de groep van kinderen van gescheiden ouders zijn, wanneer we al deze effecten samen in beschouwing nemen, vooral meisjes kwetsbaar voor eenzaamheid. Aangezien voor leeftijd het directe en het indirecte effect in de omgekeerde volgorde lopen, is er geen totaal effect van leeftijd van het kind op de ervaren eenzaamheid.

Wanneer we een globale terugkoppeling maken naar de twee mogelijke scenario's, substitutie of continuïteit, dan onderschrijven de resultaten hoofdzakelijk het continuïteitsmodel. Bij een slechte kwaliteit van de relatie ouder-kind, voelen kinderen zich eveneens vaker eenzaam. Ook de ervaren sociale eenzaamheid bij de ouder gaat samen met een hoger risico op eenzaamheid op het vlak van

vriendschapsrelaties bij kinderen. Hoewel we op basis van de analyses niet kunnen concluderen wat oorzaak of gevolg is, hangen negatieve gevoelens, in lijn met het continuïteitsmodel, over generaties heen samen. Een belangrijke vraag die zich hierbij stelt is welk mechanisme hier juist speelt. Bovenstaande analyses geven immers nieuwe inzichten in de manier waarop kinderen tussen 10 en 17 jaar na echtscheiding eenzaamheid beleven en hoe kenmerken eigen aan de ouder – kindrelatie na scheiding en de ervaren eenzaamheid van de ouder zelf hierin een bepalende rol spelen. Ze geven echter nog geen antwoord op de verschillende mogelijke mechanismen die mogelijk kunnen verklaren waarom sociale eenzaamheid bij de ouder en eenzaamheid bij kinderen hand in hand gaan. Vele mogelijke achterliggende achtergrondkenmerken die buiten de scope van dit onderzoek vielen, kunnen hierin een bepalende rol spelen zoals bijvoorbeeld de sociale vaardigheden van de ouders en hun kinderen.

6 BESLUIT

Een echtscheiding is een ingrijpende levensgebeurtenis die vele dimensies van het leven beroert, niet alleen bij volwassenen maar ook bij hun kinderen (Van Peer, 2007). Dit geldt ook voor eenzaamheid. Volwassenen kennen na een echtscheiding wanneer er geen nieuwe partner in hun leven komt, een hoger risico op zowel sociale als emotionele eenzaamheid. (Jappens e.a., 2011; Pasteels e.a., 2014). Een echtscheiding heeft echter ook een impact op het sociale leven en eenzaamheid bij kinderen. Hierbij geldt dat niet elk kind na een

echtscheiding een even groot risico kent op eenzaamheid. Meisjes voelen zich vaker eenzaam dan jongens. Ook zien we dat kenmerken eigen aan de scheiding zelf meespelen. Belangrijk is echter dat de ervaren sociale eenzaamheid bij de ouders zelf ook samenhangt met een hoger risico op eenzaamheid bij kinderen los van al deze kenmerken, wat de ingrijpende kracht van een scheiding op het leven van niet alleen de volwassene maar ook op zijn omgeving weergeeft. Eenzaamheid na echtscheiding is iets dat zich over de generaties heen manifesteert. Eenzaamheid bij volwassenen aanpakken betekent dus mogelijk ook het risico op eenzaamheid bij kinderen verlagen en vice versa.

Rond eenzaamheid leeft vaak nog een sterk taboe, een sterk stigma (Victor, Scambler, & Bond, 2009). Aan je omgeving aangeven dat je je eenzaam voelt is vaak heel moeilijk. Eenzaamheid kan echter iedereen, op elk moment in zijn leven overkomen. Levensloopgebeurtenissen, zoals een scheiding, spelen vaak een bepalende rol. Het taboe rond eenzaamheid helpen doorbreken, de problematiek bespreekbaar en aanvaardbaar maken, is een belangrijke stap in de aanpak en preventie van eenzaamheid. Beeldvorming is immers een belangrijk middel om eenzaamheid te voorkomen en tegen te gaan (Fokkema & van Tilburg, 2005). De normen en waarden op niveau van de samenleving zijn immers bepalend voor onze eigen waarden, normen en wensen waaraan we onze feitelijke situatie aan aftoetsen. Het onderkennen van het feit dat eenzaamheid iets is dat iedereen kan overkomen, is een eerste stap om de mythe van de 'lonely loser' tegen te gaan (Rook, 1984). Dit geldt des

te meer voor alleenstaande gescheiden volwassenen die zich moeten handhaven in een maatschappij waar vele sociale activiteiten nog steeds koppelgeoriënteerd zijn (Kalmijn & Broese van Groenou, 2005). Daarnaast kunnen initiatieven zich ook richten op netwerkontwikkeling, namelijk het verbeteren van de kwaliteit of kwantiteit van je sociale relaties en dit zowel op niveau van de volwassenen als de kinderen. Hierbij is het vooral van belang in het achterhoofd te houden dat meer contacten niet noodzakelijk gelijk staat aan minder eenzaamheid. Een laatste methode richt zich op het leren omgaan met eenzaamheidsgevoelens; hierdoor kan je vermijden dat eenzaamheidsgevoelens resulteren in andere problemen zoals een depressie (Fokkema & van Tilburg, 2005). Dat eenzaamheid niet alleen een negatieve ervaring is die gepaard gaat met sterke gevoelens van gemis, maar ook het risico op fysieke en mentale problemen verhoogt, ook bij kinderen, maakt de aanpak van eenzaamheid na scheiding, zowel bij volwassenen als kinderen, des te meer relevant.

7 REFERENTIES

- Alpass, F.M., & Neville, S. (2003). Loneliness, health and depression in older males. *Ageing and mental health*, 7(3), 212-216.
- Arber, Sara. (2004). Gender, marital status, and ageing: linking material, health and social resources. *Journal of Ageing Studies*, 18(1), 91-108.
- Bronselaer, Joost. (2007). Impact op de sociale relaties van kinderen. In C. Van Peer (Ed.), *De impact van een (echt)scheiding op kinderen en ex-partners* (pp. 113-129). Brussel: Studiedienst Vlaamse Regering.
- Brown, T. A. . (2006). *Confirmatory Factor Analysis for Applied Research*. New York - London: The Guilford Press.
- Byrne, B. M. . (1998). *Structural Equation Modelling with LISREL, PRELIS, and SIMPLIS: basic concepts, applications and programming*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Cacioppo, John T., Hawkey, Louise C., Crawford, Elizabeth, Ernst, John, Burleson, Mary, Kowalewski, Ray, . . . Bernston, Gary. (2002). Loneliness and health: potential mechanisms. *Psychosomatic Medicine*, 64, 407-417.
- de Jong-Gierveld, J. . (1984). *Eenzaamheid. Een meersporig onderzoek*. Amsterdam: Denventer: Van Loghum Slaterus.
- de Jong-Gierveld, J., & Van Tilburg, T. . (2006). A 6-item scale for overall, emotional, and social loneliness. *Research on Aging*, 28(5), 582-598.
- de Jong-Gierveld, Jenny. (1999). *Eenzaamheid onder ouderen: een overzicht van het onderzoek*. Geron: tijdschrift over ouder worden en maatschappij(1), 5-15.
- Dykstra, Pearl. (2011). Older adult loneliness. Myths and realities. *European Journal of Ageing*, 6(2), 91-100.
- Fees, Bronwyn S., Martin, Peter, & Poon, Leonard W. (1999). A model of loneliness in older adults. *Journal of Gerontology: series B: psychological sciences*, 54B(4), P231-P239.
- Fokkema, Tinneke, & van Tilburg, Theo. (2005). *Eenzaam en dan? De (on)mogelijkheden van interventies bij ouderen* (pp. 99). Amsterdam: Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut en Vrije Universiteit Amsterdam
- Goossens, Luc, & Marcoen, A. (1999). Relationships during adolescence: constructive vs. negative themes and relational dissatisfaction. *Journal of Adolescence*, 22, 65-79.
- Goswami, Haridhan. (2012). Social Relationships and Children's Subjective Well-Being. *Social Indicators Research*, 107(3), 575-588.
- Heylen, Leen. (2011). *Oud en eenzaam? Een studie naar de risicofactoren voor sociale en emotionele eenzaamheid bij ouderen* (pp. 369). Antwerpen: Universiteit Antwerpen.

- Holt-Lunstad, Julianne, Smith, Timothy B. , & Layton, Bradley J. (2010). Social Relationships and Mortality Risk: A Meta-analytic Review. *PLoS Medicine* 7(7), e1000316.
- House, J.S. (1987). Social support and social structure. *Sociological forum*, 2(1), 135-146.
- House, J.S., Umberson, D., & Landis, K.R. (1988). Structures and processes of social support. *Annual Review of Sociology*, 14, 293-318.
- Jappens, Maaïke, Wijckmans, Belinda, & Van Bavel, Jan (2011). Contact en relaties met vrienden en familie. In D. Mortelmans, I. Pasteels, P. Bracke, K. Matthijs, J. Van Bavel & C. Van Peer (Eds.), *Scheiding in Vlaanderen*. Leuven: Acco.
- Kalmijn, Matthijs, & Broese van Groenou, Marjolein. (2005). Differential effects of divorce on social integration. *Journal of Social and Personal Relationships*, 22(4), 455-476.
- Noack, Peter, Krettek, Christine, & Walper, Sabine. (2001). Peer relations of adolescents from nuclear and separated families. *Journal of Adolescence*, 24, 535-548.
- Pasteels, Inge, Heylen, Leen, & Mortelmans, Dimitri. (2014). Eenzaamheid na scheiding: verdomd alleen, gelukkig met twee of...? . *Relaties en Nieuwe Gezinnen*, 4,1. (In druk)
- Rook, Karen. (1984). Promoting social bonding. Strategies for helping the lonely and socially isolated. *American Psychologist*, 39(12), 1389-1407.
- Samuelsson, M.A.K. (1997). Social networks of children in single-parent families: differences according to sex, age, socioeconomic status and housing-type and their associations with behavioural disturbances. *Social Networks*, 19, 113-127.
- Sodermans, An Katrien , Vanassche, Sofie, & Matthijs, Koen. (2011). Gezinsrelaties na ouderlijke scheiding: ouders, kinderen en nieuwe partners. In D. Mortelmans, I. Pasteels, P. Bracke, K. Matthijs, J. Van Bavel & C. Van Peer (Eds.), *Scheiding in Vlaanderen* (pp. 153-168). Leuven / Den Haag: Acco.
- Tilsley, Liesbeth. (2001). Modernisering en eenzaamheid: hand in hand? (pp. 24).
- van Baarsen, Berna, Snijders, Tom, Smit, Johannes, & van Duijn, Marijtje. (2001). Lonely but not alone: emotional isolation and social isolation as two distinct dimensions of loneliness in older people. *Educational and Psychological Measurement*, 61(1), 119-135.
- Van Peer, Christine. (2007). De impact van een (echt)scheiding op kinderen en ex-partners. Brussel: Studiedienst Vlaamse Regering.
- Victor, Christina R., Scambler, Sasha J., & Bond, John. (2009). The social world of older people. Understanding loneliness and social isolation in later life. Berkshire: Open University Press.
- Victor, Christina R., & Yang, Keming. (2012). The prevalence of loneliness among adults: a case study of the United Kingdom. *The*

Journal of Psychology: Interdisciplinary and Applied 146(1-2), 85-104.

Weiss, R. S. . (1973). Loneliness. The experience of emotional and social isolation. Cambridge: The MIT Press.

Widmer, E. (2004). Couples and Their Networks. In J. Scott, J. Treas & M. Richards (Eds.), *The Blackwell Companion to the Sociology of Families*: Blackwell Publishin.

8 APPENDIX

Items de Jong-Gierveld schaal

1. Ik ervaar een leegte om me heen
2. Er zijn genoeg mensen op wie ik in geval van problemen kan terugvallen
3. Ik heb veel mensen op wie ik volledig kan vertrouwen
4. Er zijn voldoende mensen met wie ik me nauw verbonden voel
5. Ik mis mensen om me heen
6. Vaak voel ik me in de steek gelaten

Items LLCA-peers-schaal.

1. Ik vind dat ik minder vrienden en vriendinnen heb dan anderen
2. Ik voel me geïsoleerd van anderen
3. Ik voel me uitgestoten door mijn klasgenoten
4. Ik verlang meer in de klas opgenomen te worden
5. Vrienden of vriendinnen maken is moeilijk voor mij
6. Ik ben bang dat de anderen me niet laten meedoen
7. Op school voel ik me alleen
8. Ik denk: er is geen enkele vriend of vriendin aan wie ik alles vertellen
9. Ik voel me in de steek gelaten door mijn vrienden en vriendinnen
10. Ik voel me aan de kant gelaten door mijn vrienden
11. Ik ben verdrietig omdat niemand met me mee wil doen
12. Ik ben verdrietig omdat ik geen vriend of vriendinnen heb

ENGLISH ABSTRACT

In our society there still exists a strong taboo on feeling lonely. However, everyone can feel lonely during their life course. Life events, like a divorce, are often crucial within this respect. Recent analyses based on the dataset of “Divorce in Flanders” already showed a strong correlation between feelings of loneliness and divorce among adults. Little is known on loneliness amongst children. In this contribution, we examine loneliness amongst children who experienced a parental divorce. Which attributes determine the risk of loneliness amongst these children and is loneliness amongst children related to the parental feelings of loneliness? For these analyses, we use data from 409 children of divorced parents, aged between 10 and 17 years old, and data from their parents from the dataset “Divorce in Flanders”. For the analyses we apply structural equation modeling.

Keywords: loneliness, divorce, children, intergenerational